

El procés de localització, difusió i edició del *Curial e Güelfa* (1876-1901)

Rafael Roca
Universitat de València

RESUM: Les circumstàncies en què, durant la segona meitat del segle XIX, fou localitzat el manuscrit de la novel·la medieval Curial e Güelfa, i la contenció que Manuel Milà i Fontanals manifestà en 1876 a l'hora de difondre'n la troballa, varen provocar que alguns estudiosos afirmaren que es tractava d'una falsificació. Per això, el present treball tracta d'aportar llum respecte a les circumstàncies que envoltaren la descoberta del Curial per part de l'erudit català: quines reaccions provocà l'anunci; per què no fou editada per Milà i Fontanals; quin paper jugaren, en el procés de difusió de l'obra durant el darrer terç del segle XIX, intel·lectuals com ara Antonio Paz y Meliá, cap del Departament de Manuscrits de la Biblioteca Nacional de España, i Antoni Rubió i Lluch, primer editor del Curial e Güelfa en 1901. Són qüestions a les quals intentarem donar resposta.

MOTS CLAU: Curial e Güelfa – Literatura catalana del segle XIX – Manuel Milà i Fontanals – Antonio Paz y Melia – Antoni Rubió i Lluch – Agustín Durán

ABSTRACT: The circumstances in which the manuscript of the medieval novel Curial e Güelfa was located during the second half of the 19th century, and the caution that Manuel Milà i Fontanals stated in 1876 when spreading the findings, caused some scholars to claim that it was a falsification. Therefore, the present paper tries to bring light to the circumstances that surrounded the finding of the Curial by the Catalan scholar: what reactions the announcement caused; why it was not published by Milà i Fontanals; which role intellectuals such as Antonio Paz y Meliá, head of the Department of Manuscripts of the Biblioteca Nacional de España, and Antoni Rubió i Lluch, first editor of Curial e Güelfa played in the process of disseminating the work during the last third of the 19th century. These are the questions we will try to respond to.

KEYWORDS: Curial e Güelfa – *Catalan literature of the 19th century* – Manuel Milà i Fontanals – Antonio Paz y Melia – Antoni Rubió i Lluch – Agustín Durán

1. Una obra en el punt de mira dels estudiosos

Durant el transcurs del IX Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, que se celebrà a les ciutats d'Alacant i Elx del 9 al 14 de setembre de 1991, l'investigador Jaume Riera i Sans,¹ aleshores secretari de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, provocà una xicoteta revolució en el ja de per si agitat món de la filologia catalana en explicar que la novel·la cavalleresca del segle XV coneguda amb el títol de *Curial e Güelfa* era, en realitat, una falsificació que havia portat a terme Manuel Milà i Fontanals (1818-1884), l'autoritat intel·lectual que en 1876 anuncià l'existència de l'obra a la romanística internacional.²

Com que, amb anterioritat a aquella data, no es tenia cap notícia pública de l'existència del *Curial*; i com que el text ens ha arribat a través d'un manuscrit únic –el núm. 9.750– conservat a la Biblioteca Nacional de España i parcialment mutilat –sense títol, ni data, ni nom d'autor–, i mai no s'ha pogut saber d'on procedia ni en quina data hi ingressà,³ tot això – juntament amb d'altres circumstàncies, com ara que «no pot ser [...], si és del XV, que el *Curial e Güelfa* tingui elements de la novel·la històrica» com, segons Riera,⁴ els té, i «innegables»; o que «el medievalisme» que destil·la la novel·la siga, també en opinió de Riera,⁵ «postís, après als llibres, no viscut»–, tot això i encara més alimentà la idea que es tractava d'un llibre de «caràcter fraudulent» que «ja no pot ser tingut com un clàssic».⁶

A pesar que aquella sorprenent explicació encetà, en paraules de Josep Massot i Muntaner,⁷ noves «pistes d'investigació i va posar en guàrdia

¹ Riera i Sans 1993.

² Jorba 1984.

³ Ferrando 2012, p. 34.

⁴ Riera 1993, p. 483.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 489.

⁷ Massot 1996, p. 3.

contra el cofoisme i contra la temptació de donar-ho tot com a sabut i definitiu», la bona veritat és que es tractava d'una conjectura que no descenia al detall ni es preocupava massa d'exemplificar la teoria esbossada. I així, al cap de pocs mesos, fou contestada per diversos especialistes, entre els quals Josep Perarnau, Francesc Gimeno⁸ i el propi Massot, que la valoraren com «una hipòtesi brillant», però «considerada apodíctica per l'autor sense prou arguments».⁹ I arribaren a la conclusió que «el llibre havia estat copiat entre 1430 i 1440».¹⁰

Amb posterioritat, la teoria de Riera i Sans ha sigut desenvolupada per la professora Rosa Navarro Durán, de la Universitat de Barcelona, que en els darrers temps –i ara sí, amb nombrosos exemples i una considerable anàlisi de fonts– ha aprofundit en la idea que el *Curial* fou redactat per Manuel Milà i Fontanals, que per a la materialització del frau hauria comptat amb la complicitat del seu germà Pau, pintor de professió, que s'hauria encarregat d'imitar la lletra gòtica redona cursiva catalana. I per a demostrar-ho ha rastrejat, entre d'altres, la presència de l'obra renaixentista *El Cortesano*, de Lluís del Milà, i de les novel·les de Walter Scott en els passatges del suposat fals del XV: «Las lecturas de Manuel Milá y Fontanals van apareciendo en su *Curial* y van dibujando su perfil en el fondo de las páginas», ha afirmat Navarro.¹¹ Per a concloure:

El gran erudito catalán [...] creó el manuscrito y lo hizo copiar al modo de la época. Luego dio a conocer la existencia de ese códice [...]. Milá y Fontanals no falsifica una obra medieval, la crea dejando pistas suficientes para que pudiera verse su ingeniosísimo juego literario.¹²

Al marge de la pràcticament nul·la versemblança que la teoria de la falsificació ha gaudit entre els medievalistes, que han coincidit gairebé unànimement a rebutjar-la, una de les coses que Riera i Sans, primer, i Navarro Durán, després, varen aconseguir amb els seus escrits fou posar el focus d'atenció del *Curial e Güelfa* en la persona de Manuel Milà i Fontanals, tot presentant-lo com la peça imprescindible no ja del «descobriments», sinó de la creació de l'obra.

⁸ Perarnau 1992, Gimeno 1993.

⁹ Massot 1996, p. 8.

¹⁰ Espadaler 2007, p. 223.

¹¹ Navarro 2014, p. 201.

¹² *Ibidem*, pp. 221-22.

En aquest context, i sense entrar a valorar la hipòtesi que acaba de llançar Abel Soler,¹³ en afirmar que la novel·la fou redactada per Enyego d'Àvalos, gran camarlenc d'Alfons el Magnànim, em sembla convenient reflexionar, amb dades a la mà, sobre quin és el major o menor protagonisme que, en referència a la «troballa» del *Curial*, correspon atorgar a Milà i als diversos erudits que prengueren part en aquella descoberta. I per això en les properes línies miraré d'aportar informació sobre el procés de localització i difusió pública de l'obra que es desenvolupà en el darrer quart del segle XIX: durant els vint-i-cinc anys que van des de 1876, data de l'anunci públic de l'existència del *Curial*, fins al 1901, el moment en què fou editat per primera vegada.

2. L'anunci a la romanística internacional (1876)

A finals de 1876, i a través d'un breu estudi publicat a la *Revue de Langues Romanes*, Milà i Fontanals comunicà a la romanística internacional l'existència del manuscrit que contenia la novel·la de cavalleries; a la qual, per cert, ja s'hi referia amb el que en seria el títol definitiu: *Curial e Güelfa*. D'aquesta manera, en la segona part de l'article titulat «Notes sur trois manuscrits» –en què també «hi retia compte del contingut del Cançoner Gil», d'origen provençal, «que donava a conèixer per primera vegada d'una manera solvent», i desmentia que hi haguera cap versió catalana de la *Disciplina clericalis* de Pedro Alfonso a la Biblioteca Nacional de Madrid¹⁴– Milà assegurava que havia sigut l'il·lustre Agustín Durán (1793-1862), antic director de la Biblioteca Nacional, mort catorze anys abans, qui havia «connut ce roman dans ces dernières années» –al voltant de 1860, podem deduir–, «et en fit la description» sumària que Milà traduïa al francès, i que diu així:

Ce livre, ou chronique chevaleresque, sans titre, parle des prouesses de Curial et de ses amours avec la noble dame Guelfa. C'est un précieux *Codex*, à ce qu'il paraît inédit, écrit en langue catalane. A en juger par ses lettres, sa dimension, ses marques, sa qualité de papier et même par sa reliure, il paraît avoir été écrit ou copié pendant la

¹³ Soler 2017.

¹⁴ Jorba 1989, p. 167.

première moitié du XV siècle. Il est divisé en trois livres. Il conste de 212 feuilles d'écriture suivie (écrites á renglon tirado); les deux premières, les 50, 173 et les deux dernières, sont en blanc.¹⁵

Fins ací les paraules de Durán, a qui, estrictament, hauríem de considerar com el vertader descobridor del *Curial*, tot i no haver fet pública la troballa. Curiosament, en l'article al·ludit Milà no feia cap referència a Antonio Paz y Melia (1842-1927), que en aquell moment era un brillant operari de la Biblioteca Nacional de Madrid de trenta-quatre anys d'edat¹⁶ –posteriorment, ocuparia el càrrec de cap de la secció de manuscrits–; i que, com després podrem comprovar, fou la persona que, a finals de maig de 1876, durant el viatge que Milà realitzà a la capital d'Espanya «per formar part com a vocal del tribunal d'oposicions per a la càtedra de literatura espanyola de la universitat de Madrid que guanyà Manuel de la Revilla»,¹⁷ mostrà el còdex a l'erudit català i li facilità la breu descripció realitzada per Durán.

D'una altra banda, Milà també hi feia la seua pròpia descripció general del *Curial*, que, succintament, qualificava com una «singulier mélange de gothique et de renaissance»; i incidia en la llengua de la novel·la, que descrivia com a «élégant et correct, et son orthographe assez régulière».¹⁸ A més, en glossava breument el contingut i reproduïa els primers capítols de cadascuna de les tres parts, que transcrigué de manera «no sempre acertada per la premsa que hi va dur», segons que afirmaria anys després el seu deixeble Antoni Rubió i Lluch.¹⁹ Amb tot, és molt possible també que aquelles transcripcions no foren realitzades directament per Milà, sinó per Antonio Paz y Melia, tal com apuntà en 1932 l'erudit Ramon Miquel i Planas:²⁰ «Es més que probable qu'en Milà no fes de propria mà'l tresllat dels seus fragments, els que tal volta li serien tramesos per en Paz y Mélia».

¹⁵ Milà 1876, p. 233.

¹⁶ Segons Gómez Díaz (2001-2002, p. 173), en 1875 Paz y Melia «ya estaba trabajando en la Biblioteca Nacional como ayudante de tercer grado, tras haber ganado la oposición al Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Anticuarios».

¹⁷ Torró 2012, p. 269.

¹⁸ Milà 1876, p. 233.

¹⁹ Rubió i Lluch 1901, p. v.

²⁰ Miquel i Planas, 1932, p. XI.

3. *Les mencions que féu Milà del Curial al periòdic Lo Gay Saber (1878) i al Romancerillo catalán (1896)*

Poc més d'un any després d'aquell anunci, Milà i Fontanals publicà, al número del periòdic barceloní *Lo Gay Saber* corresponent al 15 de febrer de 1878, unes «Notas sobre la influencia de la literatura italiana en la catalana» en què feia breu referència a l'argument del *Curial*, bàsicament per a destacar els «actes de superbia en que incorreguè l'héroè». Allò més significatiu, però, d'aquesta lacònica al·lusió és que, en nota a peu de pàgina, l'autor remetia a l'estudi que havia publicat a la *Revue de Langues Romanes*; i que hi insistia en el títol ja esmentat en 1876, *Curial e Güelfa*, que, ben mirat, no necessàriament degué posar-li ell, sinó que podria haver estat suggerit per Agustín Durán o, més probablement encara, per Antonio Paz y Melia.

D'una altra banda, als «Preliminars» de l'edició pòstuma del *Romancerillo catalán* (1896) Milà i Fontanals «contrastava el *Curial* amb el *Tirant* en els termes següents, relatius a llur recepció i, en certa manera, a la tipologia novel·lística: “No hay que hablar del *Tirant lo Blanch*, obra siempre famosa [...]. Menos celebridad ha obtenido, y no es de extrañar, la novela simplemente amatoria de *Curial y Güelfa*, que sigue a su manera las tradiciones del genero”».²¹

4. *La conferència de Rubió i Lluch a la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona (14 de desembre de 1891)*

Set anys després de morir Milà i Fontanals, el 14 de desembre de 1891, Antoni Rubió i Lluch (1856-1937) pronuncià, durant una sessió de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona, una conferència sobre el *Curial* que era fruit de l'estudi que havia iniciat uns quants mesos abans, durant l'estada que realitzà a la Biblioteca Nacional en «la primavera de 1891», tal com ell mateix explicaria al cap d'una dècada.²² Un estudi que, sis dies després, el 20 de desembre, publicà –segurament de manera resumida– al periòdic *La Veu de Catalunya*, i que iniciava assegurant que, malgrat

²¹ Jorba 1989, p. 168.

²² Rubió 1901, p. v.

que dintre de un espay de temps mes ó menys llarch podrán assaborirla [la novel·la] los aymadors de las lletras catalanas, á prechs dels Redactors de *La Veu de Catalunya* nos hem decidit a adelantar sobre d'ella algunas consideracions y fins a reproduhir un petit y curiós fragment, per via de mostra, creyent que ab axó logrem cridar la atenció del públich envers de dita obra.²³

Amb què s'evidencien dues coses: que la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona s'havia compromés a editar el *Curial* –edició que Rubió i Lluç no contemplava com a immediata–; i que fou Rubió, i no Milà i Fontanals, qui divulgà l'existència de la novel·la entre el públic català. De fet, trobe que és per això, per la intenció divulgativa que el guiava, que Rubió optà, a l'hora de grafiar-ne el títol, per la conjunció copulativa moderna «y» –*Curial y Guelfa*–, en compte de la medieval «e» –*Curial e Guelfa*– apuntada per Milà en 1876.

D'una altra banda, en l'article de *La Veu de Catalunya* de 1891 trobem ja moltes de les idees que Rubió desenvoluparia a les «Observacions preliminars» amb què encapçalà l'edició del *Curial* de 1901. I les que més hi destaquen són, i no debades, les de caire ideològic. Així, recolzant en el «caràcter realista» de la novel·la, no s'estava de qualificar-la com a «catalanista ó patriòtica»;²⁴ i de remarcar –sota l'excusa que era «lo que ha de interessar mes als lectors de *La Veu de Catalunya*»– el seu «caràcter patriòtic, que demostra que lo catalanisme, es á dir, lo sentiment conscient y reflexiu de la pàtria, es antich en la nostra terra y anterior al desenrotllament de las modernas nacionalitats que'l Renaxement clàssich afavorí».²⁵

A més, i pel que fa al «petit y curiós fragment» anunciat per Rubió, cal dir que fou reproduït al número de *La Veu de Catalunya* que veié la llum cinc dies després, el 25 de desembre de 1891, amb el títol de «Darrer capítol del llibre 1er de *Curial y Guelfa*», i la següent nota explicativa: «Aquest capítol es un dels molts que copiarem durant nostra darrera estada à Madrid en los mesos de Maig y Juny, gran part dels quals dedicarem al examen, estudi y tresllat de tan interessant còdice».²⁶

Al mateix temps, la revista *La Veu del Montserrat* corresponent al 24 de desembre de 1891 es féu també ressò, mitjançant una breu crònica anò-

²³ Rubió 1891a, p. 591.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 592.

²⁶ Rubió 1891b, p. 603.

nima dins de la secció «Dietari del Principat», de la conferència de Rubió. Així, s'hi explicava que havia assumit algunes de les descripcions realitzades per Milà quinze anys abans, com ara que «lo que caracteriza principalment a la novela *Curial* es una singular barreja de *goticisme* y de *renaixement*»; i s'hi destacava «lo carácter humá y realista de l'obra, son color local catalá, son respecte a la veritat histórica y geográfica», i que Rubió havia realitzat «una descripció del argument dels seus tres llibres, empapats tots en classicisme, en esperit patriòtich catalanesch y en delicadesa de sentiments».

Finalment, *La Veu del Montserrat* també remarcava que, en acabar la sessió de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, prengué la paraula l'aleshores president, Gaietà Vidal i de Valenciano, per a qualificar «lo descobriment de *Curial* com de gran transcendencia per l'història de la literatura catalana». I que, a proposta seua –és a dir, del president–, «acordá l'Acadèmia procehir a l'impressió del *Curial*, després de la de las *Metafórfosis* [sic] de Francesch Alegre». Un procés d'impressió que, com veurem a continuació, s'allargà durant tota una dècada.

5. *La primera edició del Curial e Güelfa (1901)*

Així, la primera edició del *Curial y Guelfa. Novela catalana del quinzen segle* veié la llum deu anys després, a finals de 1901. Ho féu, com sabem, a Barcelona, de la mà d'Antoni Rubió i Lluch i «á despeses y per encarrech de la Real Academia de Buenas Letras», tal com es declara a la portada del llibre. A les «Observacions preliminars» que l'encapçalen Rubió explicava que, durant l'estada que realitzà a la Biblioteca Nacional «en la primavera de 1891», i «desitjós d'empendre un estudi seriós y d'algún profit pera les nostres lletres, demanat concell pera la recerca al caballerós y simpátich quefe de la secció de manuscrits, Sr. Paz y Melia, autoritat de pes en la materia», acabà decidint-se «per la poch coneguda novela generalment anomenada *Curial y Guelfa*, de qual oblit justament se planyia aquell eminent bibliòfil»;²⁷ és a dir, se'n planyia Paz y Melia. Per tant, tot sembla indicar que si en 1891 Rubió i Lluch s'interessà pel *Curial* no fou per l'efecte o la

²⁷ Rubió 1901, p. v.

influència del seu mentor, Manuel Milà i Fontanals, com seria lògic suposar, sinó per la recomanació –novament i com ja havia fet amb Milà– d'Antonio Paz y Melia.

En el relat del seu primer contacte amb el *Curial*, Rubió assegurava que demunt d'ella [de la novel·la] sols hi havían passat la vista á corre-cuyta, l'ilustre D. Agustí Durán, que'n feu una molt lleugera descripció bibliogràfica, y mon savi mestre D. Manel Milá y Fontanals que li dedicá un estudi de bona ullada crítica, mes sols de dues dotzenes de ratlles.²⁸

Així mateix, també destacava que la seua lectura «m'aná embaladint mes, a mesura que mes m'hi endinsava; y ben prompte los extrets, les breus apuntacions y les observacions fetes constituïren per si soles un estudi revelador a la plena de sa importancia excepcional».²⁹

Fou aleshores, una vegada convençut per experiència pròpia de la categoria de l'obra, quan comunicà a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, que aleshores barallava la possibilitat «de publicar una Biblioteca d'escriptors de la terra nostrada [...], que cap altre llibre havia d'oferir més interés que lo present pera dignament inaugurarla». I així, «ab aquelles notes y extrets», continua Rubió, «vaig redactar á cops y empentes un modest treball crítich que fou llegit en la sessió de 14 de Desembre de 1891»; una sessió que, com sabem, també «acordá per unanimitat la impressió del *Curial*».³⁰

Pel que fa a la cronologia de treball que, a partir d'aquell moment, va seguir, Rubió explicava que «en la primavera del següent any de 1892 emprenguí ma tasca»; que, tanmateix, hagué d'abandonar «a les quaranta vuyt hores de comensada la copia», quan el «sorprengué com un llamp en la Biblioteca Nacional la mort soptada de la meva mare».³¹ Aquella defunció, però, seria únicament la primera de les diverses desgràcies i contratemps que l'afectaren mentre acarava el treball. Així, degué reprendre la faena al cap de quatre o cinc mesos, ja que sabem que portà a terme la major part de la transcripció del *Curial* entre l'octubre de 1892 –quan li

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. VI.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, p. VII.

«va lleure de tornar a Madrid»– i «las 12 y media de la mañana del día 7» de desembre d'aquell mateix any, tal com explicà al seu amic i condeixeble Marcelino Menéndez Pelayo a través d'una carta datada a Barcelona el dia de Nadal de 1892.

En aquest sentit, val la pena reportar, com a mostra dels comentaris que Rubió realitzà als seus amics i col·legues lletraferits –i de l'interés amb què aquests es degueren mirar el treball que portava a terme amb el *Curial*–, que durant les darreres setmanes de 1892 o les primeres de 1893, i des de Madrid estant, Rubió degué anunciar la finalització de la còpia del *Curial* al seu amic Miquel Costa i Llobera; ja que, amb data 25 de febrer de 1893, el mallorquí adreçà una carta a Rubió en què pot llegir-se: «Molt me varen interessar les notícies que em donares des de Madrid: tant lo relatiu al còdex de *Curial*, com lo referent a l'admirable Menéndez i al colombià Gómez Restrepo».³²

D'una altra banda, a les «Observacions preliminars» Rubió també explicà que, un mes després d'acabar la còpia, «a principis [...] de 1893, lo manuscrit reproduhit y clós en tres groxuts lligalls se trobava ja en poder de la Academia». Però que el traspàs del president de l'entitat, Gaietà Vidal i de Valenciano, que es produí el 22 d'agost de 1893, «fou un nou obstacle que retardá sa impressió, y aquesta no s'escomençá a fer de bon de veres fins l'altre any».³³ Així les coses, els treballs degueren reprendre's en maig de 1894, ja que a la carta que Rubió adreçà a Menéndez Pelayo el dia 16 d'aquell mes es pot llegir: «Estoy ocupado ahora en la impresión de *Curial*». I gràcies també a dues noves epístoles adreçades al santanderí sabem: d'una banda, que en novembre de 1894 Rubió tenia previst mostrar-li «los pliegos de *Curial* que llevo tirados»; i, d'una altra, que quatre mesos després, el 23 de març de 1895, l'impressor portava «tirados doce pliegos». Cosa que evidencia que, a finals de 1894, la impressió de la novel·la estava en marxa –tot i que avançava molt lentament, en opinió del català.³⁴

³² Costa 1947, p. 1049.

³³ Rubió 1901, p. VII.

³⁴ De fet, el 23 de març de 1895 Rubió es queixava que «el impresor del *Curial* se me atasca de continuo, como una carreta de bueyes». Així mateix, resulta ben divertit el comentari que feia en referència a les visites que, periòdicament, devia realitzar a casa de Marià Aguiló, aleshores septuagenari, per a formular-li consultes lèxiques: «El diccionario de Aguiló me presta grandes servicios, pero bien caro los pago. Cada consulta me cuesta cinco horas de anécdotas y divagaciones. Al concluir la impresión del *Curial* estaré más en disposición de escribir la vida de Aguiló, que el prólogo de la novela».

Tanmateix, «un altre ensopogada, per dissort meva», continuava relatant Rubió i Lluch, «havia d'enterrar per llarch temps los plechs y les galerades en la estampa: lo terrible accident als ulls» que el nostre autor patí a Grècia en l'estiu de 1895, i que paralitzà durant molts mesos «la tasca tantes voltes empresa, y tantes voltes [...] interrompuda».³⁵ En relació a aquesta darrera circumstància, tan adversa, Antoni Ferrando ha assenyalat que «Rubí i Lluch féu un esforç molt lloable per a oferir-nos una bona edició del text, malgrat que hagué de corregir-ne les galerades amb greus problemes de visió i no pogué evitar alguns errors i omissions».³⁶

Tots aquests successos –i encara d'altres problemes secundaris, podríem dir, que anaren apareixent– descriuen la tasca de transcripció i edició del *Curial* que portà a terme Rubió com un procés dificultós i discontinu: com un treball titànic realitzat «á cops y empentes», tal com ell escrigué. El 6 de febrer de 1898 el català estava convençut que la novel·la quedaria finalitzada dins d'aquell any: «El *Curial* va a paso de tortuga, pero saldrá este año», assegurava per carta a Menéndez Pelayo. I un any després, el 27 de gener de 1899, li comentava que

he terminado ya la impresión del texto del *Curial* y le tengo convenientemente anotado. Me falta sólo redactar el prólogo para el cual he recogido muchísimos materiales. Temo, sin embargo, que no he de poder aprovecharlos.

I per què? Doncs per l'escassetat, ai!, del paper adquirit per l'impresor: fins a aquest punt arribaven les dificultats amb què es trobà Rubió durant el procés d'edició del *Curial*. «Prólogo y notas tendrán que ser muy deficientes», concloïa.³⁷ Finalment, podem afirmar que l'obra veié la llum entre finals d'octubre i principis de novembre de 1901.³⁸

³⁵ Rubió 1901, p. VII.

³⁶ Ferrando 2012, p. 34.

³⁷ Amb tot, el pròleg degué satisfer, ni que siga raonablement, el seu amic Menéndez Pelayo, que mitjançant una carta datada el 8 de gener de 1902 li deïa: «Tengo que darte las gracias y á la par la enhorabuena por el *Curial*, que ha salido muy bien impreso. Lo que llevo leído del libro me parece interesante por más de un concepto, especialmente por su relación no sólo con las novelas caballerescas sino principalmente con las sentimentales del tipo de la *Fiammeta* de Boccaccio. Tu prólogo me ha gustado, y sólo le encuentro el defecto de ser demasiado breve. Das demasiada importancia á la conjetura de Milá sobre el libro de Jaume Roig, que nunca tuvo popularidad fuera de Valencia».

³⁸ En una targeta postal datada el 14 d'octubre de 1901, Rubió explicava a Menéndez Pelayo que «este verano, única época en que puedo trabajar para mí, despaché» diversos treballs erudits, entre els quals «el prólogo del *Curial* que saldrá este mes».

A banda del relat del llarg i accidentat procés d'edició, a les «Observacions preliminars» Rubió realitzà també la descripció física del còdex; i al·ludí al *Curial* com «un llibre de caracter compost en lo que sembla que lo autor volgué assatjar totes les formes, si be predominant la fesomia de la novela intima y psicológica».

Així, assegurava que, «dintre de la atmósfera italiana en que visqué nostra literatura, la més italiana de totes les llatines, se engendrà la present obra»;³⁹ i que «la influencia francesa no es menys visible, emperó no tan pronunciada».⁴⁰

Amb tot, encara més que aquestes valoracions, el que crida l'atenció, tal com ja hem avançat, són les afirmacions de Rubió i Lluç que podríem qualificar d'ideològiques, com ara quan asseverà, amb un punt d'orgull patri, que «ja no's podrà dir de aqui endevant que lo *Tirant lo Blanch* es la sola novela de grossa empena de les nostres lletres».⁴¹ O quan conclogué que la característica més destacada del *Curial*, «y la distingeix de totes les obres consemblants de la época, es son caracter realista y humá, y encara més, son sagell históric i nacional».⁴² Cosa que el portà novament a qualificar la novel·la com a «patriótica ó catalanista»,⁴³ i a assegurar que «lo *Curial* es una glorificació, nova en los anals de la literatura de ficció mitj-eval, del esperit cavalleresch y nacional de la historia catalana».⁴⁴ En conseqüència, rematava, «penso que son anónim autor degué de esser catalá», entre altres coses perquè «un valenciá per res del mon en lo quinzen segle haguera batejada á sa llengua ab lo nom de catalana»,⁴⁵ tal com es fa al *Curial*.

Una opinió, per cert, de la qual posteriorment varen diferir la majoria de dialectòlegs i d'especialistes en lingüística diacrònica, tal com recentment ha subratllat Antoni Ferrando.⁴⁶ Finalment, i seguint el que ja havia apuntat Milà i Fontanals en 1876, Rubió insistia a considerar-la com «una obra de transició, plena per una banda del esperit de la Edat Mitjana, y per altra del Renaxement».⁴⁷

³⁹ Rubió 1901, p. x.

⁴⁰ *Ibidem*, p. xi.

⁴¹ *Ibidem*, p. ix.

⁴² *Ibidem*, p. xii.

⁴³ *Ibidem*, p. xiii.

⁴⁴ *Ibidem*, p. xiv.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Ferrando 2012, pp. 31-33.

⁴⁷ Rubió 1901, p. xv.

6. *Les ressenyes de Ramon Domènec Perés (1901) i Antonio Paz y Melia (1901)*

En els dies immediatament posteriors a l'aparició del *Curial* es publicaren, com a mínim, un parell de ressenyes –de molt diversa índole– que miraven d'avaluar i publicitar un treball, el de Rubió i Lluch, que en 1932 Ramon Miquel i Planas qualificà com a «tasca prou bona per al seu temps».⁴⁸ Així, la primera d'aquestes ressenyes, de caire periodístic, veié la llum el 29 de novembre de 1901 a un mitjà de comunicació de masses, el diari *La Vanguardia*, i estava signada per un crític català de renom, Ramon Domènec Perés. Es tractava d'una recensió breu i generalista que, a més de donar-ne notícia de l'aparició, resumia el contingut del pròleg; per a, finalment, congratular-se del bon servei que Rubió havia prestat a les lletres catalanes, ja que, assegurava Perés (1901), «no es conveniente que esos libros permanezcan enterrados en el pozo sin fondo de las grandes bibliotecas públicas».

L'altra ressenya, deguda al cap de manuscrits de la Biblioteca Nacional de España, Antonio Paz y Melia, resulta prou més sucosa i fou reproduïda al número 5 de la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* (1901), una publicació especialitzada d'abast espanyol. Així, l'erudit castellà començava per «lamentar las tristes condiciones en que [Rubió] ha hecho el trabajo y el corto espacio de que ha podido disponer para llevarle a término»; i assegurava que, «sin estas circunstancias, la indudable competencia del ilustrado catedrático nos hubiera proporcionado un acabado análisis de la obra».⁴⁹ Senyal, doncs, que el treball finalment publicat per Rubió no el satisfieia plenament. A continuació es dedicava a glossar les «Observacions preliminars», tot destacant que «el *Curial* no es una novela caballeresca, sino un libro de carácter compuesto, con predominio de la novela íntima y psicológica»;⁵⁰ que l'editor «la califica de novela *patriótica* o *catalanista* y glorificación del espíritu caballeresco y nacional de la historia catalana»;⁵¹ i que «cree el Sr. Rubió que el autor debía ser catalán, y que se escribió en la segunda mitad del siglo XV».⁵²

⁴⁸ Miquel i Planas 1932, p. XIII.

⁴⁹ Paz 1901, p. 935.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 936.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, p. 937.

Amb tot, és al paràgraf final d'aquell text on trobem la informació més significativa de la ressenya, ja que hi destaca que fou ell qui mostrà el còdex a Milà, i que desitjava veure el *Curial* publicat des d'un quart de segle enrere. Escrivia Paz y Melia: «el Sr. Rubió ha merecido bien de la literatura patria con la publicación de tan importante texto, que, por mi parte, deseaba ver impreso desde 1876 en que le sometí al ilustrado criterio del inolvidable Sr. Milá».⁵³ La qual cosa indica:

1) en primer lloc, que fou Paz y Melia qui, en la primavera de 1876, mostrà el còdex del *Curial* a Milà i Fontanals i li facilità la descripció que en el seu dia n'havia fet Durán;

2) i en segon, que, en ser ell també qui animà Rubió i Lluch a estudiar i editar el *Curial*, cal assenyalar Antonio Paz y Melia com la peça o l'esglaó imprescindible del procés de localització i difusió del *Curial e Güelfa*. Una peça que, malgrat que Milà i Fontanals no considerà important esmentar en l'article que publicà a la *Revue de Langues Romanes*, fou qualificada de fonamental tant per Rubió i Lluch com per Miquel i Planas.⁵⁴

7. El paper dels primers intel·lectuals que es varen acostar al *Curial e Güelfa*

En conseqüència a tot allò anteriorment exposat, només resta concloure que el protagonisme que en les darreres dècades hom ha atorgat a Manuel Milà i Fontanals en relació al descobriment del *Curial* no es correspon amb el que li concediren els intel·lectuals dels darrers anys del segle XIX i principis del XX, que únicament l'assenyalaren com l'estudiós que en 1876 anuncià a la romanística internacional l'existència d'un còdex que, anys enrere, ja havia sigut valorat molt positivament pels responsables de la Biblioteca Nacional de España, i més concretament, per Agustín Durán. I que, sense la intervenció d'Antonio Paz y Melia, és probable que Milà i Fontanals mai no s'haguera fixat en el manuscrit de la novel·la.

D'una altra banda, cal destacar també que l'erudit que, a finals del segle XIX, meresqué el reconeixement d'estudiós-divulgador del *Curial* per part dels intel·lectuals catalans coetanis no fou Manuel Milà i Fontanals, sinó Antoni Rubió i Lluch, que en la primavera de 1891 –i també per

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Rubió i Lluch 1901, Miquel i Planas 1932.

medicació de Paz y Melia, subratllem-ho— començà a estudiar i editar l'obra; i, mesos després, exposà públicament el resultat de les seues investigacions a través d'una xarrada a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i d'un article a la revista *La Veu de Catalunya*. A més, en els anys següents i fins a 1901, Rubió s'ocupà de transcriure i editar la novel·la sota l'auspici de l'entitat que, entre 1878 i 1889, havia presidit el seu pare, Joaquim Rubió i Ors. D'aquesta manera, podem afirmar que la presa de consciència de la importància i la transcendència que per a la cultura catalana posseïa el *Curial* —i, d'alguna manera, també l'apropiació ideològica de l'obra—, no es produí en 1876 amb l'article de Manuel Milà i Fontanals, sinó entre 1891 i 1901 de la mà d'Antoni Rubió i Lluch, que actuà sota la inducció d'Antonio Paz y Melia.

A més, que l'obra tardara quinze anys a ser estudiada (des de 1876 fins a 1891) i vint-i-cinc a ser publicada ha semblat estrany a la professora Rosa Navarro, qui s'ha mostrat desconcertada pel fet que no fóra Milà i Fontanals qui l'editara: «Ese admirable erudito, uno de los padres de la Renaixença, se topa con una joya como el *Curial e Güelfa*, que enriquece tanto la literatura medieval catalana, ¡y no la edita para darla a conocer!», ha escrit Navarro,⁵⁵ fent servir aquesta presumpta «no voluntat» o possible inapetència de portar-ne a terme l'edició com a argument per a atribuir-li'n l'autoria encoberta.

Tanmateix, cal tenir en compte que, a la segona meitat del segle XIX, els temps, els ritmes i les cadències amb què funcionaven els treballs erudits de gran envergadura —com és el cas— eren molt diferents als que imperen avui en dia, i fins i tot als que eren habituals a principis del segle XX. I que el procés de transcripció i edició d'una obra de les característiques del *Curial* fou extremadament llarg i complicat, com hem pogut comprovar. Sense entrar al detall, ja ho manifestà així Antonio Paz y Melia en la ressenya que publicà en 1901. I en aquest mateix sentit s'expressà, en 1932, Ramon Miquel i Planas, en referir-se a «les condicions per demés penoses en que devien ferse aleshores les transcripcions dels textos».⁵⁶ Senyal, doncs, que, tres dècades després, es mirava aquella manera de treballar amb una considerable distància.

⁵⁵ Navarro 2014, p. 192.

⁵⁶ Miquel i Planas 1932, p. XIII.

En aquest sentit, i per tal de valorar més ajustadament l'esforç que degué comportar l'edició del *Curial*, no estarà de sobres recordar que l'edició del *Tirant lo Blanch* que, en el darrer terç del segle XIX, portà a terme el mallorquí Marià Aguiló –i en la qual sabem que començà a treballar a principis de la dècada dels anys seixanta, durant la seua estada a València–, no sols resultà llarguíssima, sinó fins i tot tortuosa.⁵⁷

Per tant, sembla prou evident que Milà i Fontanals devia ser plenament conscient de l'enorme dificultat que comportava el procés de transcripció i edició d'una obra de les característiques del *Curial e Güelfa*; i que, gairebé sexagenari com era, no es degué veure amb cor ni amb forces d'iniciar una empresa que demanava una dedicació d'anys.⁵⁸ És a dir, que és molt probable que considerara que aquella no era tasca seua, sinó d'un estudiós més jove. D'un estudiós amb forces físiques, capacitat científica i ambició erudita, com per exemple Antoni Rubió i Lluch (cal recordar que es doctorà amb vint-i-dos anys d'edat; i que en 1891, quan començà la transcripció i estudi del *Curial*, en tenia trenta-cinc). A més, és també possible que, en un primer moment, Milà no albirara l'abast i la transcendència que, amb posterioritat a la seua mort –esdevinguda el 1884–, adquiriria la novel·la cavalleresca, una obra que, d'entrada, li semblà difícil d'encaixar, i potser per això hi demostrà un interès limitat. Així sembla indicar-ho el fet que, amb data de 3 d'octubre de 1876, durant la carta que adreçà al seu amic i deixeble Marcelino Menéndez Pelayo, no considerà important singularitzar-hi la troballa del *Curial*, que quedà inclòs en l'expressió «otros dos manuscritos»: «En mi reciente ida a Madrid vi en la Biblioteca Nacional una traducción catalana y que yo creo que es gascona y acaso bernesca. Ya le cursaré a V. una notita que imprimo en la *Revue des Langues Romanes*, acerca de este y otros dos manuscritos».⁵⁹

D'una altra banda, tal com indicaren Rubió i Lluch i Miquel i Planas,⁶⁰ i s'encarregà de reivindicar ell mateix en la ressenya que publicà sobre la primera edició del *Curial* (1901), cal destacar el gran protagonisme que, en la localització i difusió de la novel·la, tingué l'erudit castellà Antonio

⁵⁷ Roca 2015.

⁵⁸ Així sembla indicar-ho el fet que, en la carta que adreçà el 31 de maig de 1872 a Alfred Morel-Fatio, Milà comentava que ja es trobava en situació d'«empezar a recoger velas» (Milà 1922, p. 115). Vull fer notar que ho deia quatre anys abans de «trobar» el *Curial*.

⁵⁹ Milà 1932, p. 100.

⁶⁰ Rubió i Lluch 1901, Miquel i Planas 1932.

Paz y Melia, que no sols cridà l'atenció sobre el còdex tant a Milà i Fontanals en 1876 com a Rubió i Lluch en 1891, sinó que també els remarcà la conveniència de publicar-lo. Sense la intervenció de Paz y Melia, segurament ni l'un ni l'altre no s'haurien interessat per aquell còdex de la manera que ho varen fer. O, simplement, ni tan sols n'haurien tingut coneixement.

Finalment, voldria assenyalar que la lectura ideològica i nacionalista, podríem dir, que a finals del segle XIX realitzà Rubió i Lluch del *Curial*, en qualificar-la de novel·la «patriòtica ó catalanista» i de «glorificació [...] del esperit cavalleresch y nacional de la historia catalana», s'ha d'entendre en el context ideològic que propicià el moviment de la Renaixença. És a dir, en el marc de recuperació identitària i de gestació del catalanisme polític en què, a la dècada dels anys noranta del segle XIX, vivia immersa la major part de la intel·lectualitat catalana. Un biaix ideològic que, evidentment, des del nostre present, hem de corregir per tal de no caure en una lectura errònia a l'hora, per exemple, d'estudiar i interpretar l'obra; o d'intentar esbrinar la identitat de l'autor. Però que, en qualsevol cas, no ens autoritza a parlar del *Curial* com d'una novel·la inventada «en funció d'ideologies i d'interessos col·lectius o privats»;⁶¹ ni dels seus quatre primers difusors – Agustín Durán, Antonio Paz y Melia, Manuel Milà i Fontanals i Antoni Rubió i Lluch – com d'uns falsaris sense ètica ni escrúpols.

⁶¹ Riera 1993, p. 491.

REFERÈNCIES

- Costa i Llobera Miquel 1947, *Obres completes*, Barcelona, Biblioteca Perenne.
- Curial y Güelfa* 1901, Antoni Rubió i Lluch (ed.), Barcelona, Estampa de E. Redondo.
- Espadaler Anton Maria 2007, *Sobre el lloc i l'ocasió del Curial e Güelfa*, in *El (re)descobrimient de l'edat moderna. Estudis en homenatge a Eulàlia Duran*, Eulàlia Miralles - Josep Solervicens (ed.), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 221-231.
- Ferrando Francés Antoni 2012, *Precaucions metodològiques per a l'estudi lingüístic del Curial e Güelfa*, in *Estudis lingüístics i culturals sobre Curial e Güelfa*, Antoni Ferrando Francés (ed.), 2 voll., Amsterdam-Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, I, pp. 31-87.
- Gimeno Blay Francisco M. 1993, *Notes d'un paleògraf a propòsit del matritensis 9750 de la Biblioteca nacional (Curial e Güelfa)*, «Caplletra», 15, pp. 75-88.
- Gómez Díaz Rafael 2001-2002, *Don Antonio Paz y Mélia, un archivero-bibliotecario en la Corte*, «Cuaderna», 9-10, pp. 172-181.
- Jorba Manuel 1984, *Manuel Milà i Fontanals en la seva època*, Barcelona, Curial, pp. 101-102.
- 1989, *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*, Barcelona, Curial-PAM, pp. 167-169.
- Massot i Muntaner Josep 1996, *Falsificacions i falsificadors a la literatura catalana*, in *Escriptors i erudits contemporanis*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 3-9.
- Milà i Fontanals Manuel 1876, *Notes sur trois manuscrits*, «Revue des Langues Romanes», 10, pp. 225-240.
- 1922, *Epistolari d'En M. Milà i Fontanals. Tom I. Anys 1840-1874*, Nicolau d'Oliver (ed.), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- 1932, *Epistolari d'En M. Milà i Fontanals. Tom II. Anys 1875-1880*, Nicolau d'Oliver (ed.), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

- Miquel i Planas Miquel 1932, *Noticia editorial*, in *Curial e Guelfa. Text del XVen segle*. Barcelona, pp. IX-XLIV.
- Navarro Durán Rosa 2014, *Curial e Güelfa, 'mélange de gothique et de Renaissance'*, in *El texto infinito. Tradición y reescritura en la Edad Media y el Renacimiento*, Cesc Esteve (ed.), Salamanca, SEMYR, pp. 191-225.
- Paz y Melia Antonio 1901, *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 5, pp. 935-937.
- Perarnau i Espelt Josep 1992, *El manuscrit medieval del Curial e Güelfa*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», 11, pp. 362-372.
- Perés Ramon Domènec 1901, *Hojeando libros*, «La Vanguardia», 29 de novembre de 1901, p. 4.
- Riera i Sans Jaume 1993, *Falsos dels segles XIII, XIV i XV*, in *Actes del novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Rafael Alemany - Antoni Ferrando - Lluís B. Meseguer (ed.), 3 voll., Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, I, pp. 425-491.
- Roca Rafael 2015, *The reception of Tirant lo Blanch in Valencia in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century*, in *More about 'Tirant lo Blanc'*, Anna Maria Babbi - Vicent J. Escartí (ed.), Amsterdam-Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, pp. 139-152.
- Rubió i Lluch Antoni 1891a, *Curial y Guelfa. Novela catalana del segle xv*, «La Veu de Catalunya», 50 (20 de desembre de 1891), pp. 591-592.
- 1891b, *Darrer capítol del llibre 1er de Curial y Guelfa*, «La Veu de Catalunya», 51 (25 de desembre de 1891), pp. 603-604.
- 1901, *Observacions preliminars*, in *Curial y Guelfa. Novela catalana del quinzen segle*, Barcelona, Estampa de E. Redondo, pp. v-xvi.
- Soler Abel 2017, *Enyego d'Àvalos, autor de Curial e Güelfa?*, «Estudis Romànics», 39, pp. 137-165.
- Torró Torrent Jaume 2012, *El manuscrit del Curial e Güelfa, els pròlegs i el Filocolo*, «Revista de Literatura Medieval», 24, pp. 269-281.

